

**ПРО БОРОТЬБУ ЗА КУЛЬТУРУ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ НА ШПАЛЬТАХ «ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЗЕТИ»
НАПРИКІНЦІ 50-Х РР. ХХ СТ.**

На сьогодні питання, пов'язані з культурною спадщиною української нації, включно з мовою, набули гостро політичного й соціального характеру, тому виявляється потреба в детальному вивченні історичного минулого української літературної мови. Таким важливим періодом, на нашу думку, є кінець 50-х рр. минулого століття, який передував добі «культурного ренесансу» в Україні [10, с. 18].

У наукових працях таких фахівців, як В. Русанівський [15], С. Єрмоленко [15], А. Коваль [6], М. Жовтобрюх [4], Н. Бабич [2], М. Пилинський [11], О. Сербенська [16], О. Пономарів [13], Л. Масенко [9], Л. Струганець [17] та ін. безумовно досліджується питання культури української мови в другій половині ХХ ст., проте системного огляду друкованих органів, зокрема періодичного видання «Літературна газета», що стало під ту пору відкритою трибуною, з якої велася боротьба за чистоту мови, здійснено до сьогодні не було.

За мету ми визначили – проаналізувати газетні статті та листи, опубліковані в названому періодичному виданні за два роки (1958-1959 рр.), де авторитетні митці, насамперед знані українські літератори (Б. Антоненко-Давидович, М. Рильський, А. Хижняк та ін.), відкрито висловлювали свої думки щодо критичного стану українського слова.

Як відомо, прихід до влади Микити Хрущова започаткував собою добу, що її пізніше назвали «хрущовською відлигою». За М. Хрущова значно активізувався й посилювався національно-визвольний рух в Україні. Свідомі українці почали відкрито говорити про жахливі наслідки тривалої політики геноциду українського народу, включно з лінгвоцидом української мови. Наводимо слова відомого письменника Б. Антоненка-Давидовича

– однієї з тисяч репресійних жертв, що зацілів під час сталінського терору: « ... ‘из дальних странствий возвратясь’ 1957 року до Києва, я побачив у періодиці та книжках, не кажучи про живе мовлення, такий хаос, що мене аж смуток охопив», – і далі: «Чудова мова на очах перетворювалася на таку макароністичну суміш, що ніби досі нічого не робилося, щоб якось упорядкувати її, ніби не було вельми корисних праць Олени Курило, Синявського, Гладкого, Сулими та багатьох інших, що їх поглинула невблаганна Лета часів лихоліття» [18, с. 5].

Під ту пору саме «Літературна газета» (ЛГ) стала відкритою трибуною, з якої українські письменники, перекладачі, мовознавці, літературні критики, редактори, вчителі й студенти могли беззастережно говорити про проблеми мовної культури. Без сумніву, увагу тогочасних читачів газети привернули насамперед дописи Б. Антоненка-Давидовича «‘Хвилюючі’ штампи» (ЛГ, № 65, 1958 р.), О. Савича «Неписьменність на кожному розі» (ЛГ, № 67, 1958 р.), С. Плачинди «Застарілі слова чи необізнані редактори?» (ЛГ, № 72, 1958 р.), Я. Ланового «Щоб збагачувалась мова» (ЛГ, № 73, 1958 р.), І. Варченка «Питання правопису» (ЛГ, № 18, 1959 р.), М. Рильського «Слово – наша зброя» (ЛГ, № 21, 1959 р.) та «З гадок про мову. Лист до письменників, учителів, акторів, промовців, лінгвістів, до молоді й до старших» (ЛГ, № 57, 1959 р.), О. Кундзіча «Дбати за чистоту мови» (ЛГ, № 25, 1959 р.), Н. Андріанової «Хто дозволив?..» (ЛГ, № 48, 1959 р.), О. Ільченка «Слово, чому ти не твердая криця?» (ЛГ, № 56, 1959 р.) та ін.

Так, Б. Антоненко-Давидович у своїй статті «‘Хвилюючі’ штампи» скритикував мову тодішніх рецензентів, які безоглядно користуючись штампами, збіднювали як мову, так і свої думки. Автор статті зазначив, що рецензенти, як і письменники, мають бути обізнані з усім багатством своєї мови, вони повинні дбати про точність і правильність передачі своїх думок [1, с. 2]. Він звернув увагу «на лексичні злидні ряду критичних висловлювань, коли критик чи то боїться сказати своє власне, оригінальне, незапозичене слово, чи просто лінується пошукати бодай

відповідних синонімів, щоб не повторювати своїх попередників» [1, с. 2].

Я. Лановий у статті «Щоб збагачувалась мова» піддав критиці роботу Інституту мовознавства Академії наук УРСР, який повинен очолювати «боротьбу за піднесення культури рідної мови» [8, с. 3]. Він закинув співробітникам названої установи брак «вивіреного і поповненого орфографічного словника української мови», вказав на дивну позицію працівників інституту, які відмовляються від послуг людей, що можуть принести користь загальній справі (ідеться про «Словник синонімів української мови», який підготував і впорядкував А. Є. Багмет – Н. К.) [8, с. 3]. Я. Лановий написав про потребу «вдосконалити й уніфікувати, де це потрібно, "Український правопис"», а також звернути увагу на фонетику, що, за його словами, є «найбільш занедбана галузь українського мовознавства» [8, с. 3].

На особливу увагу заслуговують дві спеціальні розвідки з більше ніж двох десятків статей «Літературної газети» за 1958-1959 рр. Перша – це досить критична стаття письменника А. Хижняка «Любімо, шануймо рідну мову!» (ЛГ, № 39, 1958 р.), який під ту пору обіймав посаду головного редактора названого періодичного видання. Друга стаття під назвою «Невідкладні питання розвитку української мови» (ЛГ, № 76, 1958 р.) фактично є ґрунтовним відгуком мовознавця П. Плюща на вже згаданий редакторський допис.

У своїй статті «Любімо, шануймо рідну мову!» А. Хижняк виступив з гострою критикою Інституту мовознавства Академії наук УРСР, темпи роботи якого автор статті схарактеризував як «волячі» [19, с. 3]. Як відомо, у 1953 р. вийшов друком перший том «Українсько-російського словника». Минуло п'ять років, але другий том так і не з'явився¹. У своєму дописі А. Хижняк звернувся до працівників Інституту мовознавства з риторичним запитанням: «Невже ви вважаєте, що працюєте на повну потужність? Невже ви думаєте, що для солідного колективу потрібні довгі десятки років для випуску "Українсько-російського словника?"» [19, с. 3]. Другою проблемою інституту,

на думку автора статті, є «виховання кадрів мовознавців». Свої критичні зауваги А. Хижняк ізнову сформулював у формі запитань: «Де цікаві, ґрунтовні статті про мову, які б привернули увагу масового читача? Де бойові, запальні, полемічні друковані виступи науковців про нашу мову, що набули б широкого розголосу?» [19, с. 3]. Насамкінець письменник згадав про «цінне починання» – «Словник синонімів української мови» А. Багмета, до якого інститут поставився «по-казенному», а саме: забракував рукопис [19, с. 4].

Показово, що П. Плющ не тільки повністю погодився з критичними заувагами А. Хижняка, а й значно розширив поле для критики інституту. Так, якщо останній у своїй невеличкій статті заторкнув лише три аспекти діяльності (або точніше сказати – бездіяльності) названої наукової установи, то П. Плющ виокремив удвічі більше таких аспектів.

Серед «найдошкульніших недоліків» у роботі Інституту мовознавства АН УРСР П. Плющ назвав дійсно "волячі темпи" випуску "Українсько-російського словника", а також відсутність синонімічного словника української мови [12, с. 2]. Він зауважив, що Інститут зовсім не дбає про підготовку наукових кадрів мовознавців, не опікується розвитком мовознавчої науки на Україні взагалі, не ініціює розробку важливих проблем мовознавства [12, с. 3]. Окрім того, П. Плющ зазначив, що Інститут фактично ліквідував свій друкований орган – журнал «Мовознавство». Фахівець наголосив на нагальній потребі створити республіканський науковий мовознавчий журнал, а також спеціальний орган – сектор культури мови, що контролював би мову книг, газет і журналів [12, с. 3].

Не залишилися поза увагою П. Плюща й такі недоліки, як низький рівень викладання української мови в середній та вищій школах (на філологічних факультетах університетів і педінститутів), а також брак популярних статей про мову в тогочасній пресі [12, с. 3]. Усе це, як слушно зауважили А. Хижняк і П. Плющ, потребувало неабияких зусиль і часу для того, щоб виправити критичну ситуацію, що під ту пору склалася в українському мовознавстві.

11 березні 1959 року ЛГ видрукувала на своїх шпальтах повний текст промови М. Бажана (на той час голови правління Спілки письменників УРСР), яку він виголосив на IV з'їзді письменників Радянської України. Під час виступу М. Бажан звернувся до всіх працівників пера з категоричною вимогою – це «вимога чистоти мови, пошани й любові до її законів, до її лексичних фондів, до її багатства, що про нього ми часто забуваємо, а то й не знаємо, не вивчаємо, не відкриваємо» [3, с. 4].

Наприкінці березня 1959 р. в «Літературній газеті» з'явилася стаття О. Кундзіча «Дбати за чистоту мови», у якій автор спробував відповісти на запитання: «Що саме псує нашу літературну мову?» [7, с. 1]. На його думку, це догматизм, коли «яке-небудь правило в курсі мови моментально сприймається в редакціях» [7, с. 1]. За приклад О. Кундзіч узяв відмінкові закінчення іменників у давальному відмінкові: «... майже всі газети перейшли на **у-ю** ('батьку'), забуваючи, що нашій мові властива й форма **ові-єві**», а також кличному: «... вона [клична форма – *Н. К.*] живе у мові, але чомусь у друковій посилилась тенденція заміняти її називним відмінком» [7, с. 1].

17 липня 1959 р. на першій сторінці «Літературної газети» було опубліковано лист М. Рильського, у якому авторитетний поет і перекладач звернувся до лінгвістів, учителів, письменників, акторів, промовців з проханням «дбати про багатство, красу і чистоту рідної мови», а також «боротися з занечищенням мови, із її штучним збідненням, до якого такі охочі деякі літературні редактори» [14, с. 1]. Як і О. Кундзіч, М. Рильський і собі звернув увагу на «дивовижну і навряд чи корисну послідовність» – викорінення в літературі й особливо в тогочасній пресі форм давального відмінка на **-ові, -єві, -єві** та активне впровадження натомість менше поширених у живій мові форм на **-у, -ю** [14, с. 1]. А реакцію на використання кличного відмінка поет окреслив такими словами: «Сахаються у нас також і кличного відмінку, що становить одну з особливостей української мови» [14, с. 1]. Згадав він і про «лексику, про

‘списки заборонених слів’, якими цілком серйозно керуються наші літредактори», про неправильні наголоси і т. ін. [14, с. 1].

Не можна не згадати й публікацію «Слово, чому ти не твердая криця?» О. Ільченка, надруковану в тій-таки ЛГ в липні 1959 р. Автор статті написав про чужомовні слова, що їх українські літератори вживають без потреби. Заміна природних і звичних українцям слів іншомовними, на кшталт: *відсоток – процент, тло – фон, лаштунки – куліси, кін – сцена, доба – епоха, обрій – горизонт* і т. ін., на думку автора статті, збіднює словниковий запас української мови, порушує «закони нашого слова, закони логіки й здорового глузду» [5, с. 1].

Можливо, що така активна позиція громадськості разом із критичними виступами фахівців спричинили на поч. 1960-х років появу спеціальних праць, присвячених культурі української мови: «Про культуру української мови» (1961 р.) А. Коваль; «Культура української мови» (1963 р.) М. Івченка; «Слово про слово», «Про культуру мови» (1964 р.) К. Гордієнка; «Культура української мови» (1964 р.) А. Коваль. У 1965 році виходять друком «Стиль і мова газети» Т. Ярмоленко та «Складні випадки українського слововживання» Є. Чак, а в 1966 році «Слово і образ» О. Кундзіча. У цей же період у різних українських часописах та газетах виходять друком численні статті Б. Антоненка-Давидовича, що згодом були зібрані під однією обкладинкою і постали у вигляді книжки-бестселера «Як ми говоримо» (1970 р.).

Отже, проаналізований матеріал дає можливість дійти висновку, що важко переоцінити значення боротьби свідомих українців за культуру мови, за вільне панування на українських землях рідного слова. Ця боротьба, що провадилася на шпальтах «Літературної газети» наприкінці 50-х рр. минулого століття, була чесною, відкритою, украй потрібною і важливою для збереження й подальшого розвою української літературної мови.

¹ Слід зауважити, що другий том словника таки вийшов друком 1958 р., але, очевидно, що на момент написання й опублікування статті (20 травня 1958 р.) А. Хижняк про це ще не знав, або ця подія відбулася пізніше.

Бібліографічні посилання

1. **Антоненко-Давидович Б.** «Хвилюючі» штампи / Б. Антоненко-Давидович // Літературна газета. – Київ, 1958. – № 65. – С. 2.
2. **Бабич Н.** Основи культури мовлення: навчальний посібник / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
3. **Бажан М.** Українська радянська література в боротьбі за побудову комунізму / [Доповідь голови правління Спілки письменників України Миколи Бажана на IV з'їзді письменників Радянської України 10 березня 1959 року] // Літературна газета. – Київ, 1959. – № 20. – С. 2-4.
4. **Жовтобрюх М.** Деякі явища усного літературного мовлення / М. А. Жовтобрюх // Про культуру мови. Матеріали Республіканської наукової конференції з питань культури української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – С. 45–62.
5. **Ільченко О.** Слово, чому ти не твердая криця? / О. Ільченко // Літературна газета. – Київ, 1959. – № 56. – С. 1-2.
6. **Коваль А.** Культура ділового мовлення / А. Коваль. – К. : Вища школа, 1982. – 287 с.
7. **Кундзіч О.** Дбати за чистоту мови / Олекса Кундзіч // Літературна газета. – Київ, 1959. – № 25. – С. 1.
8. **Лановий Я.** Щоб збагачувалась мова / Я. Лановий // Літературна газета. – Київ, 1958. – № 73. – С. 3.
9. **Масенко Л.** Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2004. – 163 с.
10. **Масенко Л.** Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду / Л. Масенко // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / [упоряд.: Л. Масенко та ін.]. – К.: ВД «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 5–36
11. **Пилинський М.** Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1976. – 288 с.
12. **Плющ П.** Невідкладні питання розвитку української мови / Павло Плющ // Літературна газета. – Київ, 1958. – № 76. – С. 2-3.
13. **Пономарів О.** Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник. / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 2-ге вид. – 240 с.
14. **Рильський М.** З гадок про мову. Лист до письменників, учителів, акторів, промовців, лінгвістів, до молоді й до старших / Максим Рильський // Літературна газета. – Київ, 1959. – № 57. – С. 1.
15. **Русанівський В.** Життя слова / В. Русанівський, С. Єрмоленко. – К. : Вища школа, 1978. – 191 с.
16. **Сербенська О.** Актуальне інтерв'ю з мовознавцем / О. Сербенська, М. Волощак. – К. : ВЦ "Просвіта", 2001. – 204 с.

-
- 17. Струганець Л.** Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. / Л. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
- 18. Тимошенко Б.** Подих кожного слова / Б. Тимошенко // Б. Антоненко-Давидович. Як ми говоримо. – К. : ВД «КМ Academia», 1994. – 4-е вид., перероб. і доп. – С. 3–11.
- 19. Хижняк А.** Любімо, шануймо рідну мову! / Антон Хижняк // Літературна газета. – Київ, 1958. – № 39. – С. 2-4.